

CHRONOLOGIE KNOVÍZSKÉ KERAMIKY

Jan Bouzek

Monografie Lubora Smejtky (*Smejtek 2011*) a publikace pohřebišť v Křepenicích a Hřiměždicích (*Bouzek – Vokolek 2012*) byly podnětem k napsání tohoto stručného příspěvku, který byl ve speciálnější podobě zahrnut do poslední jmenované publikace. Protože knovízská keramika patří k nejčastějším nálezům ve středních Čechách, zaslouží si tabulky umožňující snadnější její klasifikaci i uveřejnění v tomto základním časopise.

Jak už bylo uvedeno několikrát (*Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966; Bouzek 1962; Bouzek – Vokolek 2012*), v knovízské keramice lze rozlišit tři základní třídy:

A. Hrubé zboží. Sem patří především tzv. amforovitá zásobnice, obvykle prstovaná, a jen výjimečně též v dolní části s rytím, od K VI také zdrsňovaná dřívkem nebo špachtlí. Zcela výjimečně je doložena i malba tmavě červenou barvou ve svislých pruzích na výduť. Hrdlo bývá prstováno vodorovně, výduť svisle, ale zejména ve fázích K V–VI je obvyklé také vodorovné prstování na podhrdlí. Velká vejčitá zásobnice se v hrobech prakticky nevyskytuje a na sídlišťích je obvyklá zejména ve fázích K I–IV; pak ji od fáze K VI nahrazuje hrnec s válcovitým tělem. Druhým tvarem hrubého zboží je původně obvykle dvouuchý hrnec, také prstovaný; napřed jen svisle, později na hrdle vodorovně. V K V–VI mívá ostře odsazené hrdlo a od K VI ucha nedosahují až k okraji.

Nejobvyklejší barva hrubého zboží zevně je tmavočervená, někdy hnědá až se šedými či černými skvrnami, obvyklá barva zevnitř je šedá až černá a hlazená; amforovité zásobnice mívají zejména v mladších fázích i leštěný a tuhovaný přehnutý okraj se žlábkem. Vnější hrana okraje a plastické pásy pod hrdlem bývají zpočátku obvykle d'ubkované, ale později tato výzdoba prakticky mizí; v Křepenicích už prakticky není zastoupena.

B. Střední zboží. Typickými tvary jsou menší amfory, etážové nádoby, okříny, větší mísy, koflíky a džbánky. Obvyklým dekorem je žlábkování, zpravidla v pásech či trásních a také někdy s koncentrickými polokruhy (prsovitě vypnuliny), typickými pro fáze K III–IV.

C. Jemné zboží. Většinou jde o džbánky, koflíky a malé mísy, výjimečně též o velmi malé amfory, etážové nádoby a okříny. Povrch bývá černý leštěný a často i tuhovaný. Typický dekor je rytý hřebenem v pásech, provázejí je šikmé rýžky („obrvení“) a kulaté vpichy. Tento styl vrcholil tzv. attingskými koflíky v K V–VI, ale pokračuje i ve starším štítarském stupni a má své jednodušší předchůdce od počátku knovízské kultury. Výzdoba bývá zpravidla na podhrdlí, jen výjimečně na hrdle.

Jemná keramika je v našich souborech z Křepenic a Hřiměždic zastoupena jen málo a obvykle v drhotně přepálených zlomcích, neboť prošla pohřební hranicí. Podrobněji je klasifikována u L. Smejtky (*Smejtek 2011; srov. též Koutecký – Bouzek 2010*).

TVARY KERAMIKY

Celkový vývoj (srov. tab. I–IV)

Těla uzavřených nádob. Základní tendence vývoje tvaru těla amforovitých i menších zdobených zásobnic jsou stejné, také etážové nádoby se vyvíjejí obdobně, a srovnatelný je i vývoj džbánek, koflíků a okřínů.

Knovíz I, čili přechodná fáze z mohylové kultury ke kultuře knovízské, je datována svými bronzovými předměty ještě spíše do Br C2 než D1. Převládají těžká, vakovitá těla s jen málo prohnutými spodními částmi, ale začínají už i pevnější formy, inspirované dřevěnými vzory; ještě výraznější jsou v sousední kultuře lužické. Ucha amfor jsou ještě většinou na podhrdlí; teprve v následující fázi spojují hrdlo s tělem. Žlábkování je běžné na podhrdlí, někdy i na spodku.

Knovíz II, čili „přísná fáze“, představuje horizont okřínů a amfor s rovným cylindrickým hrdlem, bez pronutí. Mnohé je inspirováno strohými dřevěnými formami, ale některé tvary také (asi koženými)

vaky. Spodky amfor jsou poněkud prohnuté, ale nikoli spodky džbánek. Hrdlo amforovitých zásobnic je také cylindrické, jejich přehnutý okraj krátký; jejich podhrdlí je lehce vyklenuté, spodek lehce prohnutý. Zhruba patří do počátku Br D, čili do Br D1. Asi šlo spíše o stylistickou fázi než časovou; pokud platí druhé, byla asi krátká.

Knovíz III, čili „raná fáze“, patří zhruba do Br D2–Ha A1. Je charakteristická počátkem esovité profilace, zatím jen lehce zdůrazněné. Trochu se začíná „nadouvat“ hrdlo amfor, horní část okřínů se podobně esovitě lehce prohýbá, jejich lom je méně ostrý. Tělo zásobnic a amfor je velmi pevně stavěno; podhrdlí je vyklenuto a spodek už výrazněji esovitě prohnut, podobně jako spodek okřínů. Džbánek začínají mít nízkou nožku.

Knovíz IV, čili „rozvinutá fáze“, nedosahuje ještě přehnaných forem, i když esovitá profilace je výraznější; ostré lomy jsou výjimečné. Pevná stavba je opuštěna, konstrukce tvarů je měkkí. Tělo amfor je měkčeji vyklenuté, více roztažené do šířky, hrdlo zásobnic amfor častěji nálevkovité než cylindrické. Hrdlo etážových amfor je více vyklenuté, ale nedosahuje dosud přehnaných forem. Horní část těla džbánek je více vyklenutá, spodní část prohnutá; forma těla těžkne. Dolní část těla džbánek a misek je výrazněji esovitě prohnutá, s užší nožkou.

Knovíz V, „zralá“ či „barokní“ fáze, představuje vrchol rozvoje stylu prvního halštatského stupně (Ha A2), ale podle kontextů patří do Ha B1 (horizont Jenišovice). Stylu se někdy říká „barokní“ (charakteristický je v něm zejména vrchol rozvoje „pravých“ etážových nádob). Těla uzavřených nádob jsou těžká až vakovitě převislá, ale někdy se už hrncičky pokoušely vyrovnat výduť do středu výšky, jako předstupeň k pozdější „kvadratické“ profilaci. Hrdlo etážových amfor dosahuje nejvíce přehnaných manýristických forem, hrdlo zásobnicových amfor je trychtýřovité, okraj široce vytažen se žlábků a pečlivě vyleštěn či i tuhován. Ostře esovitě profilované okřínky si podržují dosud základní charakter své bikonické stavby, obvykle konické mísy mívají ostřeji odsazené hrdlo, výrazněji esovitou profilaci a vyšší a užší spodek s menším dnem. Také tělo džbánek je vyšší, spodek se konicky směrem dolů zužuje a hrdlo je výrazně rozevřeno.

Knovíz VI, „poklasická“ či pozdní fáze (závěr stylu prvního stupně halštatského), s bronzí ještě Ha B1, přináší jasný obrat ve stavbě těla uzavřených nádob. Nový tvar se nazývá obvykle „kvadratickým“ ale ve skutečnosti jde o do šířky roztažený oktogon; zde začíná cesta k dalšímu vývoji štítarskému. Hrdlo zásobnic je někdy ještě trychtýřovité, ale jindy už rovné cylindrické; podobný vývoj prodělávají hrnce, u nichž ucha či ucho (často jen jedno) nedosahuje už svým horním koncem k okraji. Hrdlo etážovitých amfor bývá skromněji vyklenuté a menší, okřínky ztratily poslední zbytky své původní architektonické formy a jsou spíše méně prohýbané než dříve. Esovitá profilace misek a koflíků je opět s mírnějším prohnutím. Typickým tvarem jsou ploché mísky s tordovaným okrajem, vnitřkem se žlábků (na okraji šikmými) a hrubou vnější stranou. První z nich se vyskytují už v kontextech K V. Mívají dva otvory k zavěšení, které nalézáme také ve vodorovných okrajích zásobnic fází K V–VI, kde sloužily patrně k přivázání pokličky.

DEKORACE

Žlábkovaná výzdoba postupuje ve svém vývoji podobně jako prstovaná, jen s větším množstvím motivů, podobně je tomu i u ryté keramiky na jemném zboží.

Specifikou fáze K I jsou nízké válcovité koflíky s hvězdovitou žlábkovanou výzdobou na dně okolo středního omfalu (srov. např. Újezd u Radnic mohyla 28, *Hralová 1993*, Taf. 31:9–11). Do K I–II patří i tordovaná ucha, která poté mizí, a výjimečně i vrubořez, zřejmě inspirovaný vlivem z Bavorska. Výjimečným dekorem v K II je také šachovnice, známá z několika zdobených amforovitých zásobnic, a na koflících pásy obrvených linií, navazující na motivy kultury mohylové a tvořící jakýsi most ke koflíkům pozdějším. Běžným motivem jsou svislé trásně, zpočátku bez vodorovných žlábků v podhrdlí.

Od K (II–)III do K IV je oblíbenou výzdobou podhrdlí uzavřených nádob střední kategorie žlábkovaná výzdoba, ve které se trásňově aranžované svislé žlábků (jejich počet časem vzrůstá) obvykle střídají s koncentrickými polokruhy okolo pupkovitých výčnělků, které postupně mizí. Vedle trásní, které mohou být i bez půloblouček, a jindy zase půlobloučky bez trásní, je druhým hlavním motivem svislé, eventuálně šikmé (to je typické pro K III) souvislé žlábkování. Svislé rýhování, někdy hřebenem a někdy také prstování, zdobí zejména v K III spodky větších nádob střední kategorie. Rytí mizí počátkem K IV, ale prstování se udrželo až do K V.

V K II–III nejsou ještě pod hrdlem vodorovné žlábků; ty začínají v K IV a v K V jsou již pravidlem i ve větším počtu; totéž platí i pro hrubší dekor prstováním.

Jemná rytá dekorace je ve fázích I–II vzácná; mezi výjimkami jsou džbánky, amforoky a koflíky s širším rytím, zdobené kombinacemi vodorovných pásů, koncentrických kružnic a polokružnic, třásní a krokvic. V K III jsou již běžné pásy hřebenem rytých linií na podhrdlí, v K IV k nim přistupují šrafované trojúhelníky a třásně, v K V zejména „přesýpací hodiny“ a v K VI složitější motivy ve více řadách; tehdy někdy proniká rytá dekorace až na hrdlo uzavřených nádob, zejména etáží, a vedle obrvení se vyskytují i skupiny kolkovaných jamek, někdy opět i pupky obklopené koncentrickými kružnicemi. Tzv. attingský styl začíná v K V, vrcholí v K VI a končí v první štítarské fázi (pro klasifikaci štítarské keramiky srov. *Koutecký – Bouzek 1967; 2010*)

Jemné zboží je vždy leštěné, pokud je povrch dobře dochován, obvykle černé barvy, někdy také tuhovaně; podobná technika byla někdy aplikována i na střední zboží a také na okraje zásobnicových amfor.

Malovaný dekor ve svislých pásech je znám z K V a K VI, obvykle jde o pastosní červenohnědou barvu; tato výzdoba pokračuje i v první štítarské fázi. Někdy se vyskytují podobné pruhy i černou barvou (srov. *Koutecký – Bouzek 2010*).

* * *

Řada starších autorů používala jen obecnější třístupňovou a méně přesnou chronologii pro knovízskou kulturu (zejména *Hrala 1973*), ale Lubor Smejtek ve své nejnovější práci (*Smejtek 2011*) načrtl pro publikaci sídliště v Kněževsi novou šestistupňovou chronologii. Vycházel z početnějších komplexů, ale ze zlomkového materiálu, takže měl méně možnosti klasifikovat tvarově zejména velké nádoby; nicméně jeho chronologie je velmi blízká té, kterou navrhl už v roce 1958 J. Bouzek (*Bouzek 1958a, b*) a je s ní snadno srovnatelná; obojí také mají po šesti fázích a po třech fázích štítarských. Smejtkova fáze Kněževs 1 je dobře srovnatelná s fází K I, Kněževs 2 s Knovízem II, Kněževs 3 s fází Knovíz III, Kněževs 4a s fází Knovíz IV, Kněževs 4b s fází Knovíz V (to je fáze, které patří většina hrobů z Křepenic a Hřimězdic) a hůře zastoupená fáze Kněževs Knovíz/Štítary 1a zhruba s fází Knovíz VI. Fáze Štítary I a II mají dobré paralely v Kněževsi také, a Štítary III tam, jako obvykle, chybí (*Smejtek 2011*). Zde poněkud podrobněji specifikované chronologické schéma je založeno především na celých nádobách ze žárových hrobů, které se v Kněževsi dochovaly většinou jen ve zlomcích; zejména se to týká amforovitých zásobnic, ze kterých zůstaly pro klasifikaci jen hrdla a okraje. Také jde o určitý rozdíl v základním přístupu, J. Bouzek zde i dříve pracoval především s vývojem stylu, který je plynulý, L. Smejtek založil svou chronologii více na svých početnějších nálezových celcích z jam.

LITERATURA

- Bouzek, J. 1958a*: Etážovité nádoby v Čechách, *Archeologické rozhledy* 10, 345–348, 363–408.
- Bouzek, J. 1958b*: Etážovité nádoby v jižních Čechách a sousedních oblastech, *Archeologické rozhledy* 10, 548–575.
- Bouzek, J. 1962*: K milavečské keramice na Plzeňsku, *Archeologické rozhledy* 14, 175–205, 209–218.
- Bouzek, J. 1963*: Problémy knovízské a milavečské kultury, *Sborník Národního muzea, řada A-Historie* 17, 57–118.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. – Neustupný, E. 1966*: The Knovíz Settlement of North-West Bohemia. *Fontes Archaeologici Pragenses* 10. Pragae.
- Bouzek, J. – Vokolek, V. 2012*: Knovíz Cemeteries at Křepenice and Hřiměždice, Middle Vltava Region. *Studia Hercynia* 16/1. Pragae.
- Hrala, J. 1973*: Knovízská kultura ve středních Čechách. *Archeologické studijní materiály* 11. Praha.
- Hralová, J. 1993*: Das Hügelgräberfeld in Újezd u Radnic. *Fontes Archaeologici Pragenses* 19. Pragae.
- Jiráň, L. ed. 2008*: *Archeologie pravěkých Čech* 5. Doba bronzová. Praha.
- Koutecký, D. – Bouzek, J. 1967*: Štítarské pohřebiště ve Staňkovicích u Žatce, *Památky archeologické* 58, 37–80.
- Koutecký, D. – Bouzek, J. 2010*: Vikletice. Siedlung der Štítary-Kultur in Nordwestböhmen. Most-Praha.
- Smejtek, L. 2011*: Osídlení z doby bronzové v Kněževsi u Prahy. Praha.

CHRONOLOGY OF KNOVÍZ POTTERY

In addition to the new monograph by L. Smejtek (Smejtek 2011), a brief commentary on the classification of larger shapes from graves is added: In pottery of Knovíz culture three basic classes can be distinguished (cf. Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966, 88–98, and Bouzek – Vokolek 2012):

A. Coarse Ware. In Phases IV–VI represented in material discussed here the main shape is the so-called storage amphora with finger striation, sometimes with rough surface without striation, and in exceptional cases also with some red painted stripes. The handled jar is rarely found in graves, and the big storage jar is here not represented at all; all of them, however, are decorated with finger striation and the most popular colour was red to reddish brown.

B. Medium Ware. Typical shapes are some smaller amphorae and two-storey amphorae, biconical vessels, larger bowls and cups. Characteristic decoration is fluting.

C. Fine ware. Mainly juglets and cups, sometimes also small two-storey and amphorae similar in shape to storage vessels. They are black-polished, graphited and decorated with bands of fine grooves made by comb, strokes and dots.

Shapes (General development, cf. the charts I–IV).

Body of closed vessels. The general tendency of the body of storage and similar decorated amphorae is identical, and also the two-storey amphorae follow this path (cf. Bouzek 1958a,b; 1963; Jiráň ed. 2008, 147–151).

Knovíz I, or the Transitional phase from Middle Bronze Age Tumulus to Urnfield style, according to bronze still more in Br C2 than in Br D1. The rounded, baggy-shaped heavy bodies with only slightly incurved lower part prevail, but “firmer”, inspired by wooden models, start. Most handles on amphorae are still only on the body below the neck, while from the next phase on they always join body and neck together.

Knovíz II, or the Rigid Phase, Br D(1). Angular shapes inspired by wooden models prevail, the lower part is slightly incurved; only the low juglets do not have incurved lower part. The upper part of cylindrical vessels and of amphorae is straight cylindrical. The neck of storage amphorae is also cylindrical, the out-turned rim short.

Knovíz III, or the Early Phase, Br D2–Ha A1 roughly. The first stage of “out-blowing” of the neck of two-storey amphorae begins, the upper part of biconical vessel starts to have slight curve, and the edge is less sharp. The upper part of body of closed vessels is vaulted, the lower part incurved, but less sharply. The juglets start to have a small foot.

Knovíz IV, the Developed phase, as it does not yet know the exaggeration of the next phase. The body is leaving the former sharp construction, its curve becomes softer, the biconical vessels reach S-profile without firmly marked ridge, as do also the transport amphorae. The neck of two-storey amphora is more out-curved, the neck of storage amphora still mainly cylindrical, but begins to be slightly funnel-shaped. The lower part of body of juglets is higher and more incurved.

Knovíz V, or the Classical (Baroque) phase, the style may be called developed Ha A, but the association is with Ha B1 bronzes. The bodies are markedly heavier, bag-shaped in most cases, but some start the tendency to a balance of its upper and lower part according to horizontal axe in the middle, the neck of two-storey amphorae reaches the most exaggerated form, the neck of storage amphorae is funnel-shaped, their rim sharply out-turned with flutes. The biconical vessel still keeps the tradition of its basic form, but with more sharply modelled profile, most of the bowls are strongly S-profiled with narrower bottom. The body of juglet is higher, its lower part conical and incurved.

Knovíz VI, post-Classical, or Late Phase of the Ha A style (with Ha B1 bronzes) brings the “quadratic” or “octagonal” profile of bodies of all amphorae, which in its more strict form will later be typical for Štítary I stage. The upper part of two-storey amphorae starts to be more modestly out-curved and smaller, the biconical vessels lost any feeling of their original architecture, while the S-profile of bowls and cups is again less “baroque”.

Decoration

The fluted decoration goes in its general development with the finger striation on vessels of A category and with fine grooves of the Fine Ware (C). In K I low rectangular cups have their bottom decorated with star-like ornaments, some fine amphorae with check-board, and twisted handles of cups are known which later left the repertory, as the “Kerbschnitt”. Vertical fringes are common.

For K II to IV shoulders of closed vessels alternation of fringes with concentric semicircles is one of the main motifs, together with continuous vertical channelling and groups of fringes, while the lower part of vessels is often striated with incised vertical lines, either with simple lines or with bands made by comb; this is especially characteristic for K III and during K IV it disappears. The roughening of lower parts of vessels, notable of biconical vessels, however, lasted until K V.

In K II–III there are no horizontal flutes under the neck of closed vessel, but in K IV they start and in K V there are more of them.

Fine grooved decoration of phases II–III is rare and with very few exceptions made by broader grooves only, using combinations of concentric semicircles, circles and bands of lines – horizontal, vertical and sloping bands. In K III, however, even the fine bands of lines on shoulder of cups start, later in K IV also with hatched triangles and fringes. More sophisticated decoration using more motifs is characteristic for K V, including sand clock, while K VI developed even finer motifs with more rows, and added to bands of lines and strokes also small pits and other motifs, a.o. bosses outlined by circles. The so-called Atting decoration style starts in K V, its main phase is in K VI and it ends in Štítary I.

Fine ware is polished, when well preserved, usually of black surface, and covered with graphite; this technique is sometimes applied also on the Medium Ware.

Painted decoration is known from KV and VI mainly; it consists usually of vertical bands on bodies of storage amphorae, but some exceptions are known, becoming more common in Štítary I (for the classification of Štítary pottery cf. Koutecký – Bouzek 2010).

* * *

Many earlier authors (esp. Hrala 1973) used a much less exact chronology of Knovíz pottery, but Lubor Smejtek now for his publication of the Kněževy settlement site (Smejtek 2011) sketched a new chronology of six phases, which can well be compared with those by J. Bouzek, but show richer variety notably for bowls and cups. His phase Kněževy I is well comparable with B. Knovíz I, his Kněževy 2 with Knovíz II, Kněževy 3 with Knovíz III, Kněževy 4a with Knovíz IV, Kněževy 4b with Knovíz V (the phase to which most of the Křepeňice and Hřiměždice grave belongs) and Kněževy Knovíz/Štítary 1a roughly with Knovíz VI, while Štítary I and II found similar definition in Kněževy as well (Smejtek 2011). Here we discuss mainly the whole shapes, at Kněževy especially the storage amphorae are very badly represented, except for fragments of necks and rims. While the first in 1958 established chronology (Bouzek 1958a,b) used here was based more on stylistic features and on grave groups, the chronology made by L. Smejtek is more based on find complexes from pits, which naturally show some overlaps of stylistic phases (cf. already the similar situation at Radonice, in Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966).

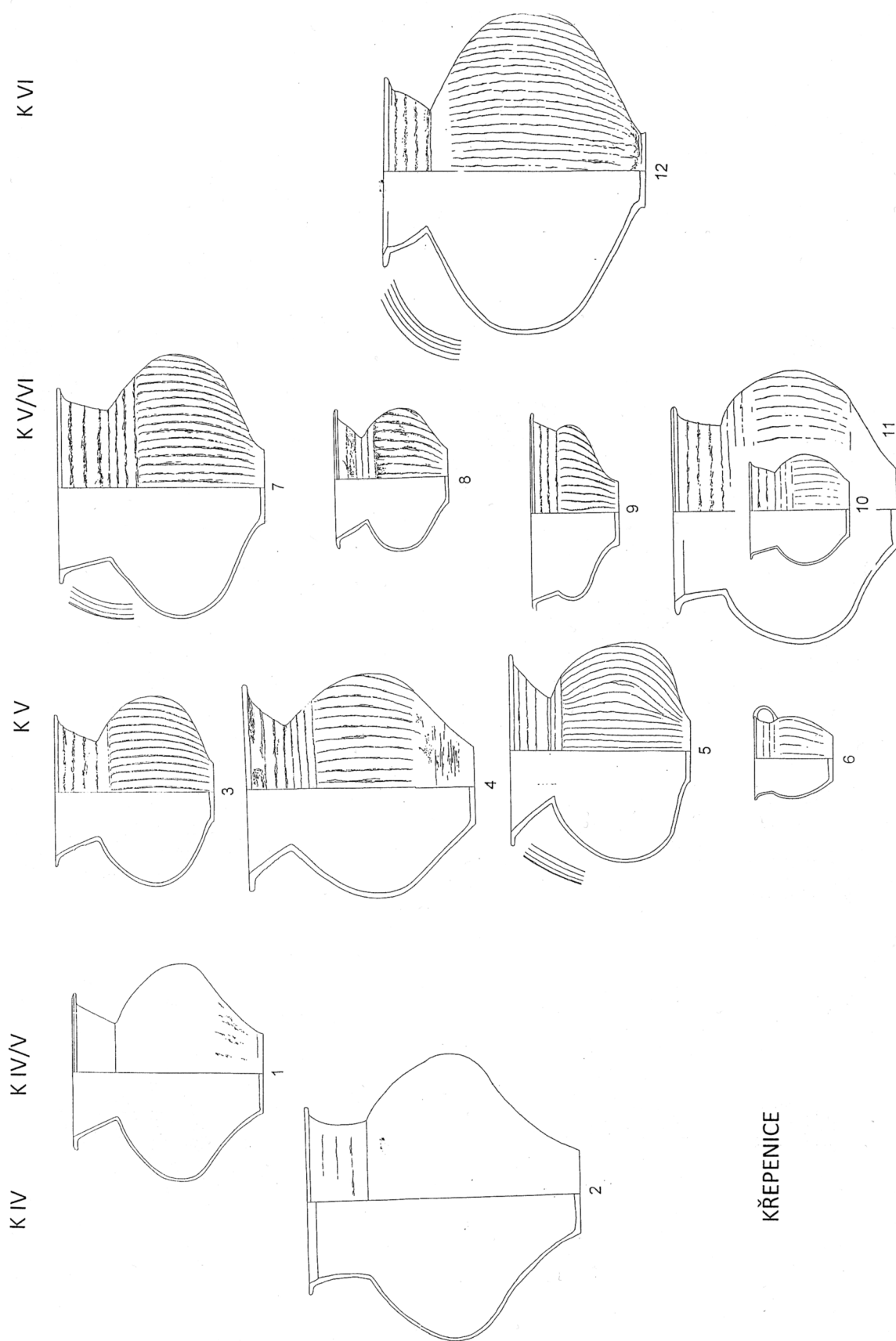
Tab. I. Křepeňice, storage amphorae and jars

Tab. II. Křepeňice, medium and fine wares

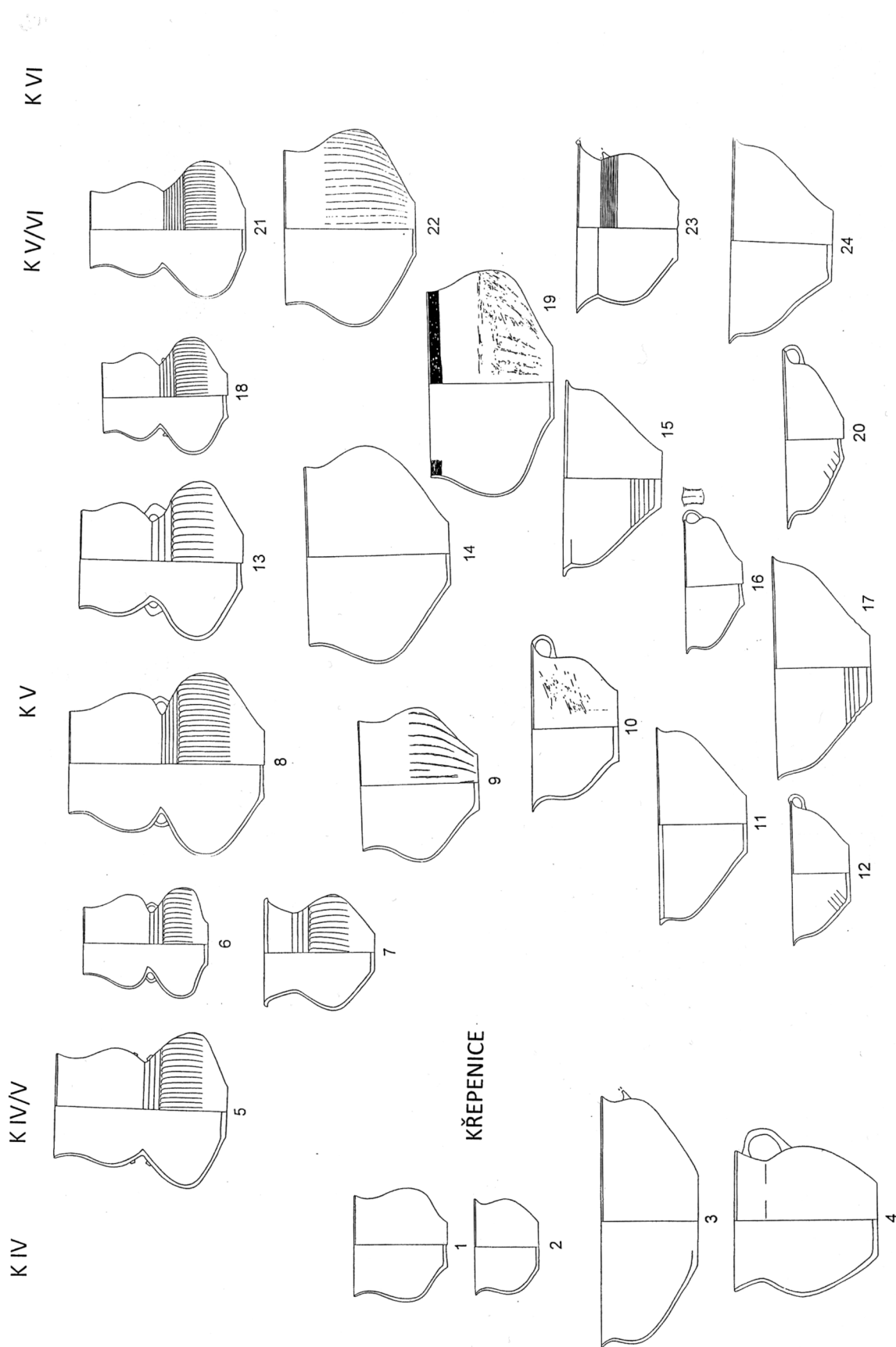
Tab. III. Hřiměždice

Tab. IV. Development of Early Knovíz pottery from cemeteries

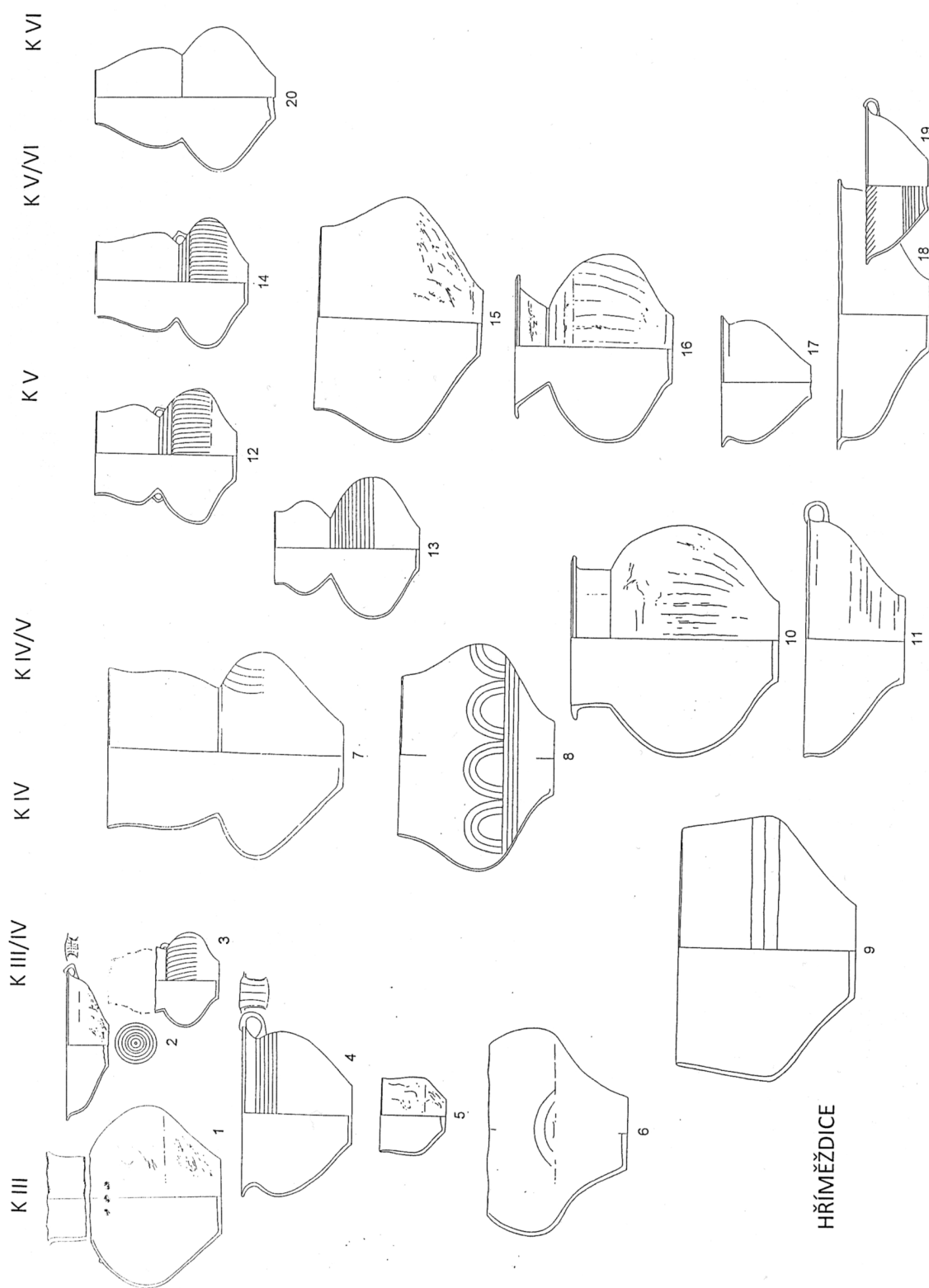
(English by J. Bouzek)

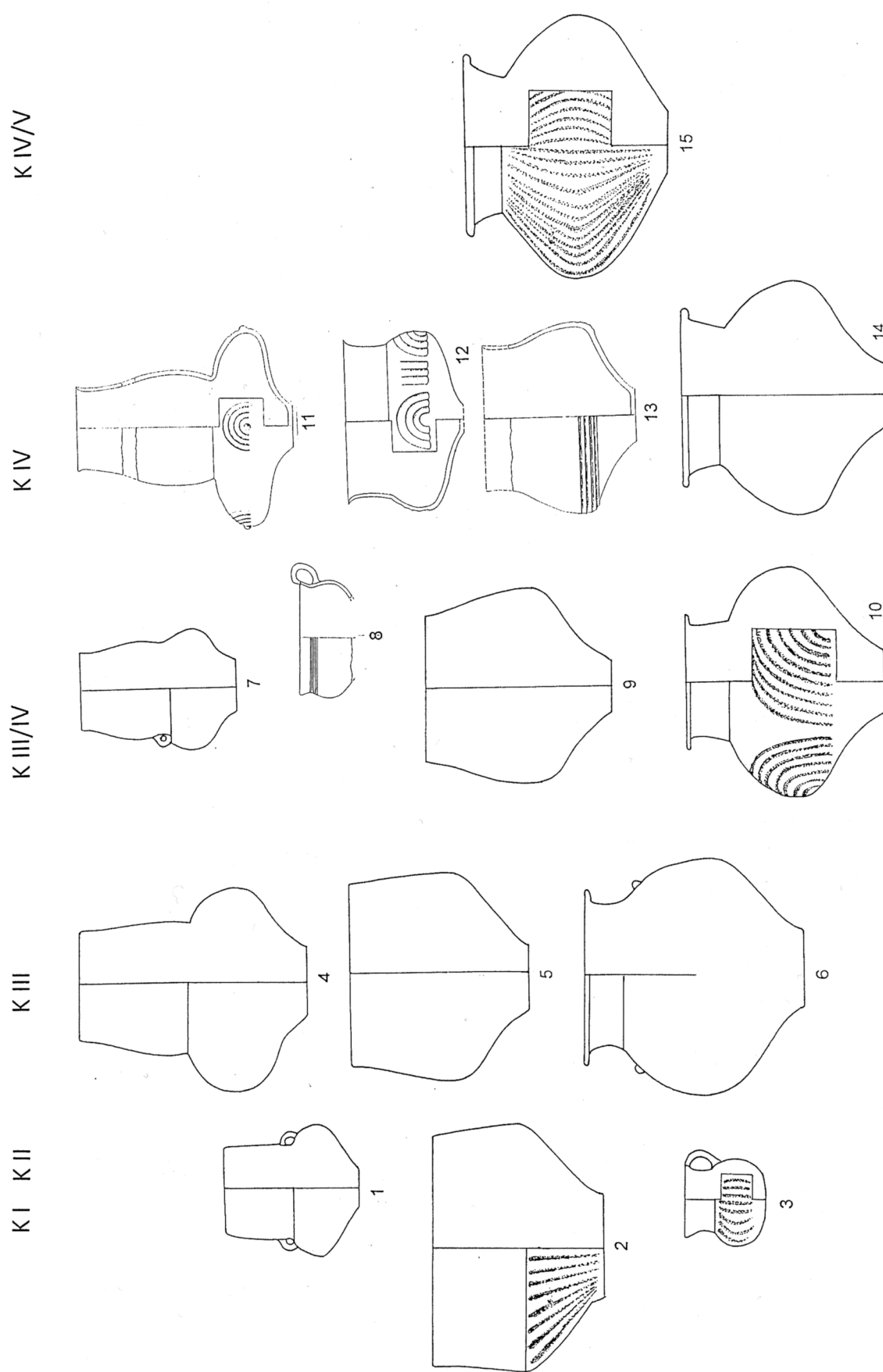
Tab. 1. Křepenice, amforovitě zásobnice a hrnce. 1 hrob 71; 2 hrob 36; 3 hrob 78; 4 hrob 33; 5 hrob 27; 6 hrob 79; 7 hrob 43; 8 hrob 38; 9 hrob 32; 10 hrob 58; 11–12 hrob?
Podle Bouzek – Vokolek 2012

Tab. II. Křepenice, střední a jemné zboží. 1 hrob 66; 2–3 hrob 31; 4 hrob 34 (K V); 5 hrob 52; 6 hrob 59; 7 hrob 55; 8 hrob 68; 9 hrob 32; 10 hrob 34; 11 hrob 35; 12 hrob 32; 13 hrob 67; 14 hrob 32; 15 hrob 33; 16 hrob 68; 17 hrob 35; 18 hrob 82; 19 hrob 70; 20 hrob 72; 21 hrob 73; 22 hrob 73; 23 hrob 68; 24 hrob 68. Podle Bouzek – Vokolek 2012

Tab. III. Hříměždice. 1–4 hrob bez čísla; 5 hrob 25; 6 hrob 16; 7 hrob 14; 8, 11 a 13 hrob 5; 9 hrob 20; 12 a 15 hrob 27; 10 hrob 34; 14, 17–19 hrob 26; 16 hrob 24; 20 hrob 9.
Podle Bouzek – Vokolek 2012

Tab. IV. Vývoj raně knovízské keramiky z pohřebišť. 1 Praha-Pankrác, hrob 19; 2–3 Praha-Modřany, hrob 6; 4 Praha-Pankrác, hrob J 6; 5–6 Lety, hrob J IX; 7, 9 a 14 Praha-Kyje, žárový hrob; 10 Praha-Maniny, hrob XVI; 8, 11–13 Víkletice, hrob 31/63; 15 Třebíz. Podle Hrala 1973 a Koutecký – Bouzek 2010